

УДК 340.15.201

DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-3-127-134

Approaches and principles of patriotic education of senior pupils in the educational process of general education institutions

Підходи та принципи патріотичного виховання старшокласників в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти

Vyacheslav Shynkarenko,
candidate of pedagogical sciences

<https://orcid.org/0000-0003-0929-9160>

forte-pianowww@ukr.net

KSVO "Dniprovskaya Academy of
Continuing Education"

✉ 70 Volodymyr Antonovich St.,
Dnipro, Ukraine, Ind. 49006

Вячеслав Шинкаренко,
кандидат педагогічних наук

<https://orcid.org/0000-0003-0929-9160>

КЗВО "Дніпровська академія
неперервної освіти"

✉ вул. Володимира Антоновича,
70, м. Дніпро, Україн, інд. 49006

Original manuscript received September 07, 2018

Revised manuscript accepted November 12, 2018

ABSTRACT

The research of the theoretical foundations of patriotic education of senior pupils is carried out, approaches and principles of patriotic education of senior pupils in the educational process of institutions of general secondary education are considered. Relationships between general and specific principles of patriotic education are established. In the article the comparative analysis of general principles of education, and the specific principles of patriotic education is made, it is established that there are inextricably stable relations between them in the ratio of philosophical categories "private" and "general". It was revealed that certain methodological strategies should be based on the patriotic education of senior pupils in the educational process of institutions of general secondary education. These methodological approaches include: an epistemological approach; axiological approach; value approach; humanistic approach; system approach; a holistic approach; anthropological approach; culturological approach; ethnopedagogical approach; activity approach. It is revealed that the conceptual foundations of patriotic education of senior pupils provide for the definition, on the basis of the above methodological approaches, of the principles of this process. These include the following, which were adapted to the requirements of the educational process of institutions of general secondary education: the principle of national orientation; self-control and self-regulation; the field of culture; social compliance; historical and social memory; the principle between generational continuity. The activity of patriotic education is determined by social relations, is social in nature, has a practical side, makes it possible to educate a humanist personality, high citizenship, professionalism and responsibility, the ability to apply special knowledge in everyday practice; cognitive function allows us to comprehend the interdependence of various spheres of society's life, to develop an interest in raising the culture. It is proved that the determining social conditions of the effectiveness of the system of education of patriotism are: the presence of national ideologies and values, the account of the social and ethnic characteristics of those who study, high efficiency of motivations of patriotic

behavior, optimization of its elements in accordance with new social realities and information and communication capabilities, management sustainability the system.

Key words: *patriotic education, principles, approaches, senior pupils, educational process.*

Вступ. Головною метою української освіти згідно з урядовими документами є створення умов для кожної особистості як громадянина, здатного впродовж життя створювати й розвивати громадянські цінності.

У сучасній Україні виховання патріотизму потребує нових підходів, що зумовлено певними проблемами. Як свідчать соціологічні опитування та засоби масової інформації, спостерігається високий відсоток молоді з вищою освітою, зорієнтованої на працю за кордоном та бажанням жити поза Батьківщиною, працювати не задля неї.

Тож розбудова нашої суверенної держави ставить перед школою відповідальне і складне завдання – виховати національно свідоме підростаюче покоління патріотів своєї Батьківщини, спадкоємців і продовжувачів національних традицій. Основою патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти є збереження історико-культурних традицій народу, знання героїчного минулого, аналіз подій сучасності (Державна національна програма, 1994).

Ми цілком упевнені, що основа майбутнього та стабільного розвитку країни – це патріотичне виховання підростаючого покоління. Безумовно, цей процес – складний за змістом, тривалий за часом і з погляду методичного здійснення досить розбалансований. Проте неякісний підхід або взагалі його відсутність призводить до загальнонаціональної катастрофи, яскравим прикладом чого є ситуація на сході країни.

Проблема патріотичного виховання привертала увагу видатних вітчизняних філософів і педагогів минулого (Г. Ващенко, Д. Драгоманов, О. Духнович, І. Крип'якевич, І. Огієнко, С. Русова, Г. Скворорода, В. Сухомлинський, К. Чижевський, І. Франко, Т. Шевченко). Серед сучасних авторів, які розглядають проблему патріотичного виховання, – відомі педагоги Г. Васянович, І. Зязюн, М. Стельмахович, Б. Ступарик та ін.

Методи та методики дослідження. Віддаючи належне творчій праці вищезгаданих авторів, вкажемо на те, що нині бракує теоретико-методологічних досліджень щодо підходів та принципів патріотичного виховання старшокласників в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Результати та дискусії. У “Програмі українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді” йдеться про те, що значна кількість науковців у формуванні патріотизму стоять на позиціях теоцентричного підходу. У ньому патріотизм трактується як пріоритетне духовне служіння Батьківщині, поєднане з діяльним богослужінням і благочестям (Бех, 2014: 11).

Цікава думка в дисертаційній роботі Г. Ковалю, де стверджується, що на зміну теоцентричного підходу сьогодні прийшов соціоцентричний. Соціоцентрична концепція ґрунтується вже не на національній чи конфесійній спільноті, а на належності до єдиного соціуму, держави.

Соціоцентричний підхід долає протиріччя теоцентричного підходу. Людина шукає підтримку не в надприродніх силах, а спирається на силу природи й підтримку єдиної спільноти (держави чи класу). Цей підхід органічно включає в себе нову складову патріотизму – конструктивний критицизм у ставленні до свого народу, держави (Коваль, 2007: 122).

Вихід із замкненого кола, на думку І. Беха, в сфері національно-громадянської патріотичної свідомості варто шукати в переході від соціоцентричного підходу в формуванні патріотизму до антропоцентричного. Основою цього підходу є переконання, що суб'єктом – носієм патріотизму в соціумі є особистість. Завдяки її творчості, зусиллям, ідеям розвивається соціальний феномен – патріотизм, що об'єднує не лише почуття, а й моральну цінність. Саме так він найбільш чітко відповідає антропоцентричному світогляду, який, визначаючи первинність прав людини, передбачає одночасно їх узгодження з інтересами суспільства і держави (Бех, 2014: 11).

На нашу думку, в патріотичному вихованні старшокласників велика увага має приділятися особистісно-орієнтованому підходу, адже в центрі освітнього процесу перебувають інтереси старшокласників, їх можливості та потреби, права окремого індивіда, його суверенітет. Тож лише через таку ієрархію ціннісних підходів, як держава (суспільство) – народ (культура, історія, освіта) людина (особистість) можна реалізувати перспективну і демократичну модель виховання громадянина-патріота.

Об'єднувальною у всіх проаналізованих нами дослідженнях є думка, що одна з важливих та необхідних умов патріотичного виховання – дотримання системного підходу, який передбачає розгляд взаємозалежного, багаторівневого, цілісного та відкритого процесу в його постійному розвитку і саморозвитку.

Вивчивши наукову літературу, діходимо висновку, що виховання старшокласників, незважаючи на регіон України, ґрунтується на одних і тих же теоретико-методологічних засадах та принципах, переслідує одні й ті ж стратегічні педагогічні цілі. Разом з цим, у процесі виховання необхідно враховувати етнографічні й регіональні особливості.

У монографії В. Петронговського "Теорія і практика формування патріотизму старшокласників" стверджується, що виховання їх здійснюється на загальних принципах і закономірностях освітнього процесу закладів загальної середньої освіти:

- обумовленість патріотичного виховання розвитком суспільства і подіями, що відбуваються в ньому;

- обумовленість змісту, форм і методів, засобів і прийомів патріотичного виховання віковими й індивідуальними особливостями учнів;

- діалектична єдність і органічний зв'язок між навчальним матеріалом і змістом позакласних і позашкільних заходів;

- інтеграція патріотичного виховання з іншими напрямками виховної роботи;

- опора на нові концепції організації й здійснення освітнього процесу і на нове розуміння основних педагогічних понять;

- опора на позитивне у вихованцях і створення сприятливої психологічної атмосфери в процесі педагогічної взаємодії;
- координація взаємодії школи, сім'ї та громадськості в системі патріотичного виховання.

Вікові психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку сприяють формуванню патріотичних відчуттів:

- здатність і потреба в сенсорних нових враженнях, їх відтворенні, збереженні;

- інтелектуальна ініціативність, допитливість;

- емоційно-виразна активність, вразливість, яскрава емоційна пам'ять, довірливість;

- можливість включення всіх цих форм психічної активності в реальну соціальну діяльність, поведінку, спілкування в ім'я; їх ефективної побудови, регулювання і соціальної оцінки (Петронговський, 2003: 27).

У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді дається визначення патріотичному вихованню, яке спирається на загальнопедагогічні принципи виховання (дитиноцентризм, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, врахування вікових та індивідуальних особливостей) та специфічні. Серед них:

- принцип самоактивності й саморегуляції, який забезпечує розвиток у старшокласників суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

- принцип національної спрямованості, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливе ставлення до його культури; повагу, толерантність до культури усіх народів, які населяють Україну; здатність зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в старшокласників відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову загальнолюдської культури;

- принцип соціальної відповідності обумовлює потребу узгодження змісту і методів патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання старшокласників до захисту вітчизни та ефективного розв'язання життєвих проблем;

- принцип історичної та соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної й культурно-історичної спадщини

українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності.

– принцип наступності поколінь, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні.

– принцип гуманізації виховного процесу означає, що вчитель зосереджує увагу на учнях як вищій цінності, враховує їх вікові та індивідуальні особливості й можливості; не форсує розвиток, а спонукає до самостійності, задовольняє базові потреби старшокласників; виробляє індивідуальну програму їх розвитку, стимулює свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, патріотичних цінностей;

– принцип культуровідповідності, що передбачає органічну єдність патріотичного виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну єдність, наступність і перспективність поколінь (Концепція громадянського виховання, 2001).

О. Жаровська виділяє основоположні принципи патріотичного виховання:

–координації взаємодії школи, сім'ї та громадськості в реалізації завдань патріотичного виховання;

–зв'язку патріотичного виховання з іншими видами навчання і виховання;

–урахування індивідуальних, вікових, національних та конфесійних відмінностей у патріотичному вихованні старшокласників;

–міжпоколінної наступності духовного досвіду;

–історичної і соціальної пам'яті;

– опори на культурні, історичні, бойові і трудові традиції народів;

– соціокультурної і національної ідентифікації;

– імплікації традицій та інновацій у патріотичному вихованні;

– суб'єктності (Жаровська, 2014: 233).

У результаті порівняльного аналізу загальних принципів виховання та специфічних ми встановили, що між ними існують нерозривні стійкі зв'язки у співвідношенні філософських категорій "часткове" і "загальне". Як виявляється з аналізу, загальні принципи виховання, висувають вимоги до того, яким має бути патріотичне виховання і як його організувати. Специфічні принципи патріотичного виховання відображають вимоги до формування змісту компонентів патріотичного виховання (когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісного) та конкретних форм і методів його реалізації. Урахування двох категорій принципів у педагогічному процесі, на нашу думку, дозволить організувати діяльність суб'єктів патріотичного виховання більш ефективно. Якщо вимоги принципів та умови їх реалізації враховані в патріотичному вихованні, результативність цього процесу зростає.

Висновки. Таким чином, виховання патріотизму старшокласників залежить від природних, соціальних, культурно-освітніх та інших факторів.

На нашу думку, в основу патріотичного виховання старшокласників в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти мають бути покладені певні методологічні стратегії – ті підходи, які уможливають

конструювання дидактичних процедур, що будують у свідомості старшокласників складне особистісне утворення, засноване на світоглядних компетентнісних патріотичних орієнтаціях, сформованих потребах у духовному самовдосконаленні та творчій самореалізації в процесі опанування мистецтвом, культурою, рідною мовою та цінностями української культурно-мистецької спадщини.

До таких *методологічних підходів* нами віднесено:

- *гносеологічний підхід*, який розглядає всі явища і події з точки зору теорії пізнання;

- *аксіологічний*, що орієнтує на цінності особистості;

- *системний*, який передбачає розгляд патріотичного виховання старшокласників як системного складного об'єкта, а його формування – як систему засобів педагогічного управління, що пронизує всі складові патріотичного виховання старшокласників та встановлює між ними взаємозв'язки.

- *Цілісний*, який передбачає таку організацію життєдіяльності старшокласника, де з урахуванням можливостей освітньої установи, суспільства, індивідуальних особливостей і відмінностей старшокласників різнобічно розвиваються їх особистості та здатності;

- *антропологічний*, що базується на системному використанні даних усіх наук про людину як предмет виховання і передбачає облік вікових особливостей старшокласників в освітньому процесі;

- *етнопедагогічний*, який відображає єдність загальнолюдського, інтернаціонального, національного й індивідуального. Національна культура додає специфічних характеристик зовнішньому соціокультурному середовищу, в якому функціонують різні освітні установи;

- *діяльнісний підхід* передбачає побудову процесу на принципах пріоритету суб'єкт-суб'єктних стосунків.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження.

Подальшого дослідження потребують шляхи формування патріотизму старшокласників в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Література

1. Бех І. Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна // *Методист*. – 2014. – № 11 (35). – С. 11–25.

2. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 112 с.

3. Жаровська О. П. Національна свідомість як складова патріотичного виховання студентів педагогічних університетів / О. П. Жаровська // *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – С. 233–242.

4. Коваль Г. В. Формування патріотизму – важливий чинник соціалізації молоді України на сучасному етапі політичного процесу: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Г. В. Коваль; Микол. держ. гум. ун-т ім. П. Могили. – Миколаїв, 2007. – 208 арк.

5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах української державності (проект) // *Шлях освіти*. – 2001. – №1. – С. 3–5.

6. Петронговський Р. Теорія і практика формування патріотизму

старшокласників: [монографія] / Р. Петронговський / За ред. М. Левківського. – Житомир. : Полісся, 2003. – 192 с.

References

1. Bech, I. (2014). De puerorum iuvenumque educatione id Program Ucraina bonis / id Bech, C. // Nigrum Methodist. – № XI (XXXV). Nigricornis – P. 11-25 [in Ukrainian].
2. In re publica nationalis progressio 'Education "(XXI century Ucraina). – K.: Simon, 1994. – CXII p [in Ukrainian].
3. Zharovska, A. Nationalibus educationem conscientiae pars ex bonis educandi alumni in studiis / AP Zharovska // Cognitionis quaestiones, rationes methodologicae, de puerorum iuvenumque educatione: zb.nauk.prats. – Kirovograd: Imex, LLC, 2014. – Vol. XVIII, Vol. 1. – P. 233–242 [in Ukrainian].
4. Koval, G. Formation of patriotism – an important factor in the socialization of Ukraine's youth at the present stage of the political process: diss. ... Candidate flight. Sciences: 23.00.02 / GV V. Koval; Nikol state rubber united. P. Graves – Mykolaiv, 2007. – 208 arcs. [in Ukrainian].
5. Concept of civic education of the person in the conditions of Ukrainian statehood (project) // Way of education. – 2001. №1. – P. 3-5. [in Ukrainian].
6. Petronhovskyy R. Theoria usu publicae institutionis ctarshoklasnykiv [Books] / Petronhovskyy R. / Ed. M. Levkovsky. – Etiam. : Woodlands, 2003. – CXCII p. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Здійснене дослідження теоретичних засад патріотичного виховання старшокласників, зокрема розглянуто підходи та принципи в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Встановлено зв'язки між загальними та специфічними принципами патріотичного виховання. У статті зроблено порівняльний аналіз загальних та специфічних принципів патріотичного виховання, встановлено, що між ними існують нерозривні стійкі зв'язки у співвідношенні філософських категорій "часткове" і "загальне". Виявлено, що в основу патріотичного виховання старшокласників в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти мають бути покладені певні методологічні стратегії, до яких нами віднесено: гносеологічний; аксіологічний; ціннісний; гуманістичний; системний; цілісний; антропологічний; культурологічний; етнопедагогічний; діяльнісний. Виявлено, що концептуальні засади патріотичного виховання старшокласників передбачають визначення на основі поданих вище методологічних підходів, принципів цього процесу. До них віднесені й адаптовані відповідно до вимог освітнього процесу закладів загальної середньої освіти: національної спрямованості; самоактивності й саморегуляції; полікультурності; соціальної відповідності; історичної й соціальної пам'яті; наступності поколінь. Діяльність з патріотичного виховання детермінується суспільними стосунками, носить соціальний характер, має практичну суть; дає можливість виховати гуманістично спрямовану особистість, високу громадянську, професіоналізм і відповідальність, уміння застосувати спеціальні знання в повсякденній практиці; пізнавальна функція дозволяє осмислювати взаємоумовленість різних сфер життєдіяльності суспільства, розвивати інтерес до підвищення культури. Доведено, що визначальними соціальними умовами ефективності системи виховання патріотизму є: наявність загальнодержавних ідеології і цінностей, облік соціальних і етнічних особливостей тих, хто навчається; висока ефективність мотивацій патріотичної поведінки, оптимізація її елементів відповідно до нових соціальних реалій і інформаційно-комунікаційних можливостей, стійкість управління системою.

Ключові слова: патріотичне виховання, принципи, підходи, старшокласники, освітній процес.